

TIPOLOGIJA CANKARJEVE PROZE

France Bernik, *Tipologija Cankarjeve proze. Cankarjeva založba, Ljubljana 1983, 574 str.*

Raziskovanje Cankarjevih del, ki je tako rekoč tradicionalno navzoče v slovenskem literarnem prostoru, govori o aktualnosti celotnega njegovega dela. Ni mogoče prezreti aktualizacije in različnih metodoloških pristopov pri raziskovanju cankarian. Po zadnji vojni cankariana niso pridobila le novih raziskovalcev, pač pa tudi nove poglede; niso toliko naglašene metodološke možnosti kot sveži pogledi, vidno nova spoznanja, interpretativne možnosti in celo radikalizacija drugačnega branja Cankarja. Med proučevalci Cankarjevega dela je France Bernik že poprej opozoril nase, s Tipologijo Cankarjeve proze (CZ, 1983) pa je podal ambiciozno, študijsko zaokroženo sintezo tipoloških spoznanj kot pomenskega jedra obsežne raziskave. Ko pomislimo na cankariana nasploh, na mnoge domače natise, pa je potrebno ugotoviti, da žal v prevodih ni bilo upoštevano tisto ali vsaj dovolj ne, kar je med študijami in razpravami nastalo na tujih univerzah. Prej ali slej bo potrebno poskrbeti za prevode tistih del ali vsaj odlomkov, ki s kakovostjo in spoznanji bistveno bogatijo cankariana.

France Bernik si je zastavil nalogo, da preuči Cankarjevo prozo z vidika zvrstnosti, njenih poetoloških značilnosti in pojavnosti. Pri ogromni gmoti okoli 400 naslovov je bil potreben selektiven pristop in poetološka-tipološka razčlenitev. Vključuje pa tudi oblikovalni postopek, seveda pomembnejši del, enako velja tudi za estetsko genezo. Težaven problem pomeni stil Cankarjevega leposlovnega pripovedništva. Eno od vprašanj, ki se mu bralec kar ne more izogniti, je literarnoteoretične narave: avtor obsežne razprave namreč postopa tako, kot da je povsem evidentno, kaj so zvrsti in vrste. Drugače povedano: F. Bernik ni hotel posegati v nadrobne teoretične opredelitve o romanu, črtici, povesti idr. in je očitno menil, da bi ga to oddaljilo od tistega specifika, ki ga želi formalno, vsebinsko in idejno odkriti znotraj tipoloških krogov Cankarjeve proze. Vendar bralec ne more ubežati potrebi po pojmovni opredelitvi posamezne literarne zvrsti, ne zaradi klasifikacije kot take, marveč zaradi literarno označujočih možnostih in poetološke specifičnosti, ki jih vsebuje posamezna vrsta. Zadrege so receptivne narave in literarnoteoretične možnosti razlikovanja so odprte narave; dovolj bodi za ilustracijo, da nekateri literarni zgodovinarji poimenujejo Hlapca Jerneja in njegovo pravico novela, drugi povest; pa spet Cankarjeva povest je v mnogočem drugačna od Jurčičeve ali Bevkove, različna od klasične. Ali je v prozi Ivana Cankarja možno govoriti o kratkem romanu, ali je možno razmišljati o kratki zgodbi (short story) kot samosvoji različici novele? Taka in podobna vprašanja bi terjala posebno, širšo obravnavo, tega pa ni mogoče pričakovati v Bernikovem osredotočenem razglabljanju. Dejansko spadajo tovrstna literarnoteoretična vprašanja v nekako strokovno »preddelo«, priznati pa je treba, da takega sistematičnega in vsestranskega »preddela« Slovinci še nimamo, če izvzamemo normativno teorijo, pa nekaj redkih, parcialnih primerov. Povsem jasno je, da ne gre zgolj za poimenovanje proznih vrst, ampak za tisti opredeljujoči specifikum, ki vsebinsko, formalno in miselno napolnjuje literarna dela in jim tipološko da značilne literarne razsežnosti.

France Bernik je razporedil Cankarjevo prozo v logičnem zaporedju. Lahko bi dejali preizkušenem, seveda pa je vidno izpopolnjujoče analiziral svojevrstnosti Cankarjeve proze razvojno, znotraj tekstualnih posebnosti. Pri ugotavljanju vplivov na Cankarja se tudi F. Bernik opredeli tako, da jasno izrazi, kako ni mogoče s pozitivistično metodo postaviti pravih relacij. V ospredju je F. Berniku precej pomembnejše problemsko območje, namreč ugotavljanje pisateljeve duhovne in umetniške samobitnosti. Temeljna poglavja so: Us-

meritev k Evropi – obdobje mladostne črtice (1892–1899), Boj proti meščanski družbi – obdobje srednjeobsežne proze in romana (1899–1909), Obrat k sebi in domovini – zadnje obdobje črtice (1909–1918). Pri prvem poglavju se F. Bernik ne vprašuje le po količinskem razmerju pripovednih oblik – kot tudi kasneje ne le po tem, vendarle simptomatičnem prikazu – pač pa razčlenjuje pisateljevo obzorje, Cankarjevo tradicionalno črtico, odsev njegovega srečanja z Dunajem in uvaja pojem vinjetna črtica – po Cankarju. Pri drugem poglavju se je avtor osredotočil na problem odtujenega človeka in umetnika, se posvetil individualistični in socialistični kritiki družbe, razprl problem tradicionalnega in simbolističnega romana ter osvetlil Cankarjeve avtobiografske poteze v daljši prozi. Bernik je analiziral novelo-roman – npr. Na klancu – kjer gre za posebno kompozicijo, ko nove-listične enote sestavljajo roman posebnega tipa. S tem in naslednjim pa je tudi literarno-teoretično opozoril na področje, ki še ni bilo sistematično obdelano. Sorodno je razmišljal glede povesti – romana npr. v Tujcih idr. Bernikova teoretična gledišča izhajajo neposredno iz Cankarjevega dela in se ponekod sproti sklicuje na nekatere poprejšnje raziskovalce ali pa na umetnike sodobnega časa s podobno poetološko in tipološko bazo.

Temeljnega pomena so spoznanja ob dialektiki hrepenenja: avtor se je lotil psihologije moških in ženskih likov v mejnicah tistega, kar mu ponuja gradivo; ni se prepustil predimenzioniranemu freudovskemu razlaganju, kot to najdemo drugod. Pri moralni refleksiji ljubezenskega čustva gre za stopnjujočo etično zavest. Satirična in groteskna pripoved je pri Cankarju v službi jedkega posmeha do družbe, njenih vodilnih predstavnikov, kritika meri na meščansko dvoličnost, seveda je nepogrešljiva satira z umetnikovo usodo in z narodno ter družbeno tematiko. Iz več razlogov smemo imeti poglavje o modelu povesti in modelu romana pri Cankarju za eno tistih, kjer se živo čuti avtorjev napor, da bi razbistril ne le diferenciacijo znotraj Cankarjeve proze, pač pa tudi po svojih močeh razgrnil tipološke poglede o zvrsteh, kar je sila težavna, občutljiva naloga, ki ne podlega nobenim normativnim poenostavitvam. F. Bernik se zaveda, da je le znotraj tekstualne specifikke možno izreči nova spoznanja. Tipično je, da Hlapca Jerneja in njegovo pravico pojmuje kot novelo; opira se na Wolframa Walderja, ko navaja, da Cankar ukinja nasprotje med vsebino in obliko, ki v slogovnem pogledu nima nadaljevanja drugod. F. Bernik upravičeno nasprotuje Hildi Bergner, ki vidi v Hlapcu Jerneju in njegovi pravici ljudsko ahistorično strukturo, v romanu Na klancu pa moderno evropsko, prva perspektiva naj bi bila nepersonalna, druga personalna. Avtor je primerjal Hlapca Jerneja in njegovo pravico z drugimi Cankarjevimi novelami ter nanizal razlikujoče poteze. Ko razpravlja o socialni tematiki v prozi, se mu najprej razkrije proletarec v tujem narodnostnem okolju, kmet – izseljenec, da bi se zatem posvetil aktivnemu junaku v socialni prozi, in to od dunajskih črtic pa do Martina Kačurja in hlapca Jerneja. Pri tem je prisotna zavest o večplastnosti Cankarjeve proze, brez tega ne bi bilo mogoče razumeti posameznih ključnih del. Pri aktivnem, upornem junaku se je F. Bernik širše pomudil in našel zanimive vzporednice z drugimi Cankarjevimi deli; kjer se mu je zdelo umestno, je upošteval mnenja raznih avtorjev od Etbina Kristana pa do Borisa Merharja, J. Martinovića in mnogih drugih, naj gre za sorodno misel ali pa za razlikujočo.

V Cankarjevi pripovedni prozi pasivni junak ni poredko v ospredju, pri čemer pa Cankar nima ustaljenega obrazca modeliranja. Pasivnega junaka je treba pojmovati zlasti v razmerju do družbe, kot odtujeno ali celo izobčeno osebnost. V Šimnu Sirotniku vidi F. Bernik pasivnega Jerneja, ki s svojo smrtjo obtožuje družbo. Pasivnost oseb pa je tudi rezultanta družbenih razmer in nemoči malega človeka, tembolj, ko se je znašel v kolesju neusmiljene gospodarske krize, kjer proletarec največ utрпи. Cankar je v svojih delih izrazil trpljenje kot duhovno-čustveno komponento.

V zadnjem sklopu, kjer F. Bernik govori o Cankarjevem obratu k sebi in domovini ter preide od dunajskih ustvarjalnih tendenc k avtobiografski prozi, spregovori nazadnje o na-

stavkih ekspresionizma. Erotični motiv, ki ga včasih imenujejo cankarijanskega, dobi pri F. Berniku pretanjeno razlago in ambivalentno razvidnost. Lik matere, sicer tudi poprej navzoč, v avtobiografskih črticah združuje prefinjeno psihološko analizo s socialno realnostjo. Mati in ženska sta postali prevladujoča lika v kratki prozi in avtorju se razodeva paleta likov v specifični izraznosti. Morda zasluži posebno pozornost v sicer naravnem, ravnem obravnavanju Cankarjeve proze tisti del, ki govori o nastavkih ekspresionizma, kjer proti koncu svojega ustvarjanja Cankar preraste avtobiografsko izkustvo. Vojna kot meditativna pripovedna tema v Podobah iz sanj ima posebno mesto v Cankarjevi prozi – iz več razlogov. Vojna in cenzura sta nesporno krojili umetniku drugačne možnosti kot realistične – torej je simbolika ne le estetska kategorija, ampak tudi zavesten plašč, pod katerim je skrito pomensko jedro. F. Bernik je premišljeno poimenoval ta delež Cankarjevih črtic kot nastavek ekspresionizma ob zavesti Cankarjeve simbolistične stilizacije. Pri pojmovanju ekspresionizma, raje stičnega možnega momenta, se je oprl na H. Bahra in v zvezi s Cankarjem ostal diferenten do pojmovanja F. Zdravca. Resnično je mogoče govoriti o nastavkih ekspresionizma skozi Cankarjevo simbolistično oblikovanje. Narodna in socialna ideja sta ob vsej zavesti človeške katastrofe organsko zraščeni in avtorjevega poudarka je vredno spoznanje o sedanjosti in prihodnosti v luči teme, svetlobe, groze in upanja. Pri Podobah iz sanj je težko izločiti tiste komponente, ki so pri vsebinsko tako različnih črticah simptomatične, ne da bi zastrli drugačenovalentne črtice.

Pazljivo branje F. Bernikove Tipologije Cankarjeve proze nam odkrije ob že znanih ugotovitvah (ali tudi drugačnih), da razprava ponuja celoto Cankarjevega pripovedništva v optiki tipologije kot poglobljeno, analitično dejanje, s težnjo po sintetičnem posploševanju v pisateljevih razvojnih stopnjah. Tipološke posebnosti in določljive komponente ostajajo v ospredju F. Bernikove razprave, pri čemer mu je bila izhodiščnega pomena Cankarjeva proza in avtor ni pristajal na nikakršne teoretične ali ideološke apriorizme. F. Bernik je izpričal temeljito, vsestransko poznavanje Cankarjevega proznega opusa, v teoretičnem in literarnozgodovinskem pogledu je upošteval domače in tuje avtorje in sicer ne glede na sorodne ali raznorodne poglede, pri čemer je ostal avtonomen poznavalec Cankarja. Znal je slediti heterogenim tipološkim posebnostim, upošteval raznoliko stilizacijo Cankarjeve proze in v razvojnem loku strnil povezujoča spoznanja. Morda kako osvetlitev pogrešamo, ki ne spada v ožjo domeno tipološkega raziskovanja. F. Bernika pri raziskovalni akribiji odlikuje prožen, skrben slog, občutek za lep jezik. Kljub temu da gre za razpravo, je Tipologija Cankarjeve proze široko dostopna.

Igor Gedrih

Srednja vzgojiteljska šola v Ljubljani

TEORETIČNO IN ZGODOVINSKO O ZNANSTVENI FANTASTIKI

Drago Bajt : Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja : eseji o znanstveni fantastiki, Lj. 1982, 231 str.

Izid Bajtove knjige kaže na to, da smo domala pusto ledino nekega področja začeli orati. Ta ledina je domača znanstvena fantastika (dalje : ZF) oziroma bolje : domače teoretično ukvarjanje z ZF. Bili bi krivični, če bi rekli, da se pred Bajtom še nihče ni esejistično ukvarjal z ZF. Ne bi smeli prezreti Borisa Grabnarja in morda še koga. Vendar pa ima knji-